

S. ĆIRKOVIĆ¹ — I. BOŽIĆ — M. EKMEČIĆ — V. DEDIJER,
 ISTORIJA JUGOSLAVIJE, Beograd 1972, str. 595.

Ocjena ove knjige, u opsegu od gotovo šest stotina strana ovećeg formata, koja je plod višegodišnjih zajedničkih napora četvorice autora, stavlja recenzenta pred veoma osjetljivu i u mnogočemu nezahvalnu zadaću. Svrha joj ne može biti ispravljanje pojedinih podataka, iako se faktografska pouzdanost teksta mora pretpostaviti kao njegov neophodni preduvjet. Svakako je već taj osnovni zadatak morao autorima pričinjati različite teškoće, jer on u prvom redu zahtijeva temeljito poznavanje prošlosti sviju nacionalnih i regionalnih povijesti koje dolaze u obzir. O tom poznavanju ne ovisi samo točnost podataka nego i njihov izbor, uočavanje njihova značenja u historijskom razvoju, na što, dakako, odlučno utječe i koncepcija cjeline. Nema sumnje da je *Historija naroda Jugoslavije*, sa svoje dvije dosadašnje knjige u kojima je prikazana prošlost naših naroda gotovo do kraja XVIII stoljeća, znatno olakšala rad prvoj dvojici autora. Druga dvojica, naprotiv, koji takva oslonca nisu imali, bili su primorani da ga tek sami stvaraju na temelju mnogih rasprava i djelomičnih pokušaja sinteze u našoj novijoj historiografiji. Njihov je rad bio još više otežan time što su autori gotovo pune dvije trećine teksta dosudili dvjema posljednjim stoljećima omogućavajući tako da se u njihov prikaz unese znatno više podataka i pojedinosti

Kako autori u svojoj »Uvodnoj reči« napominju, oni su, »u najtešnjoj suradnji, odredili obim i karakter knjige, utvrdili tematiku, opštu koncepciju i metodologiju«, a svaki je od njih svoj tekst pisao »uz pomoć čestih dogovora o usklađivanju tematskog i metodološkog pristupa pojedinim razdobljima«. Iako dopuštaju da može postojati i neka drugačija koncepcija »prošlosti Jugoslavije« osim one koju u svom djelu zastupaju, nisu — na žalost — u »Uvodnoj reči« pokušali da svoju koncepciju izlože u sažetom i teoretski potkrijepljenom obliku. S pravom bi, doduše, mogli reći da o koncepciji najbolje govori tekst sam, ali on je ipak izravno ne objašnjava.

Već naslov knjige zahtijeva neko tumačenje, a nema sumnje da se u njemu na neki način odražava i koncepcija cjeline. Zar spomen naših naroda u naslovu ne bi bolje izrazio smisao ove sinteze, ne samo s obzirom na njihovu stoljetnu prošlost nego i njihov dalji razvoj? Ne može se, doduše, ustvrditi da autori nisu nastojali obuhvatiti prošlost svih naših naroda, ali se, čitajući pomnjivo tekst, ne možemo oteti dojmu da su svoju pažnju poglavito usmjerili na razvoj srpske državnosti i da upravo politička povijest srpskog naroda čini okosnicu ove sinteze koja postizava vrhunac u Narodnooslobodilačkom ratu. Međutim, takva se koncepcija morala nepovoljno odraziti na povijest ostalih naših naroda, pogotovu hrvatskoga koji je — za razliku od drugih — i »u sklopu velikih monarhija«, kako glasi naslov drugog dijela, sačuvao neka nesumnjiva obilježja vlastite državnosti. Iako

¹ Iako se u naslovu knjige na prvom mjestu navodi ime I. Božića, smatram opravdanim, a radi daljeg moga izlaganja i potrebnim, da naslov započnem s imenom S. Ćirkovića kao onog autora koji je napisao dio o najstarijem razdoblju do XIII stoljeća (str. 5—68).

je ta državnost bila izrazito feudalnog tipa, a drugačijom u doba feudalizma nije ni mogla biti, ona je ipak utisnula jak pečat svemu daljem razvoju, pa se taj razvoj, a po njemu i razvoj čitave naše državne zajednice, ne može bez nje pravo razumjeti.

Unatoč takvoj koncepciji koja prožima cijeli tekst i usprkos najtješnjoj suradnji među autorima, koji su čak i u toku rada, kako konstatiraju u »Uvodnoj reči«, »izmenjali svoje primedbe i doprineli konačnoj formulaciji čitavog teksta«, poglavlja svakog pojedinog od njih ipak nose na sebi jasan pečat njegove ličnosti. Dijelovi koji su potekli iz pera prve dvojice autora, istaknutih medijevalista, veoma su stilistički bliski po svojoj težnji za objektivnim i egzaktnim prikazivanjem prošlih zbivanja. Iako poglavlja iz novije povijesti odudaraju od srednjovjekovnih po svom ovladavanju materije u različitim njezinim pojedinostima, očigledno je nastojanje obojice autora da se ograniče na kontretan prikaz događaja, izbjegavajući uopćavanja i subjektivne ocjene.

Tekst Milorada Ekmečića, izdvaja se, naprotiv, iz cjeline knjige po mnogim svojim stilističkim osobinama koje mu utiskuju jako subjektivno obilježje. Ekmečić je, doduše, u nastojanju da historijski razvoj obuhvati u svima njegovim komponentama otišao najdalje, ne zadovoljavajući se pri tom njihovim više-manje mehaničkim nizanjem, ali je, u težnji za teoretskim uopćavanjem svojih rezultata, prečesto konkretnu povijest žrtvovao svojim meditacijama, ma koliko one bile interesantne. Slično obilježje pokazuju i njegove ocjene, kojima ponekad nedostaje dovoljno čvrsta faktografska podloga, a i njegov način izražavanja, s nesumnjivim stilističkim osobinama, unosi u znanstveni tekst neke crte svojstvene izrazito književnim, neznanstvenim tekstovima.

Najopširniji dio knjige, kojem je autor Vladimir Dedijer, također se po svom cjelovitom značaju razlikuje od prvih dvaju tekstova, ali se Ekmečićevu tekstu približava samo po svom jače istaknutom subjektivnom obilježju. Iako se ni Dedijeru ne može odreći težnja za što cjelovitijim obuhvaćanjem svih komponenata u historijskom zbivanju, od ekonomske do kulturne, niti umijeće da plastično pisanim odjeljcima pobudi u čitaocu ponekad dublji dojam, ipak njegovu dijelu nedostaju neka bitna obilježja znanstvenog teksta. Po izboru podataka, često anekdotnih i za razumijevanje razvojnih linija potpuno nevažnih, kao i po načinu njihova iznošenja, njegov tekst je u osnovi koncipiran publicistički, a u prikazu ratnog razdoblja na mnogo mjesta i memoarno.

S obzirom na gornju ocjenu pojedinih tekstova moglo bi se primijetiti da su autori, u skladu s namjerom izdavača, svjesno nastojali da svoje djelo učine pristupačnim »širokom krugu čitalaca«, pa i »inostranom čitaocu« — kako to izjavljuju u »Uvodnoj reči«. Međutim, budući da su i sami željeli dati »prikaz zasnovan na najnovijim rezultatima nauke« i to »naučan i popularan ujedno«, gornja se ocjena ne može smatrati neopravdanom. Svaka sinteza, oslobođena analitičkih postupaka i znanstvenog aparata — a to je, pored jedinstvene koncepcije, i čini sintezom — mora počivati na rezultatima znanstvenih istraživanja i uz to, po načinu prikazivanja i stilističkim osobinama, biti pristupačna i širem krugu stručnjaka.

Prema tome — iako se »Istoriji Jugoslavije« ne može odreći jedinstvo koncepcije kao temeljno obilježje jedne sinteze, ipak joj u načinu obradbe, stilističkim osobinama tekstova i cjelovitom pristupu obrađenoj materiji nedostaje ona relativna ujednačenost teksta koju svaka sinteza, izrađena od više suradnika, nužno zahtijeva.

Čini se da je taj nedostatak znatnim dijelom prouzrokovan i nerazmjerom u podjeli knjige na četiri dijela, koji na svoj način odražavaju ne samo osnovnu ideju nego i periodizaciju jedinstveno zamišljene povijesti naših naroda. Iako ta periodizacija uglavnom odgovara do sada uobičajenoj, naslovi dijelova u kojima

su autori pokušali izraziti njihov sadržaj — a to znači i smisao historijskog zbivanja — teško se mogu uskladiti s njegovim zbiljskim tijekom.² Ne ulazeći na ovom mjestu u njihovo pobliže razmatranje koje bi zahtijevalo opsežniju diskusiju, neophodno je za ocjenu cjelovitosti djela upozoriti na opseg pojedinih njegovih dijelova. Najmanje prostora dodijeljeno je drugom dijelu koji obuhvaća razdoblje od XVI-XVIII stoljeća. Za razliku od »Historije naroda Jugoslavije«, koja je tom istom razdoblju posvetila čitavu knjigu s više od tisuću strana teksta, ovdje je na svega 80 strana prikazano doba koje je za razumijevanje daljeg razvoja naših naroda, sve do današnjih dana, neusporedivo važnije i presudnije od njihove srednjovjekovne povijesti. Ako za opseg trećeg dijela (XIX st.), s njegovih 130 strana, govore neki razlozi koji se mogu braniti, prostor od punih 230 strana na kojem je u četvrtom dijelu prikazano posljednjih četrdesetak godina potpuno je poremetio ravnotežu u raspodjeli teksta. Nesumnjivo je Narodnooslobodilačkom ratu trebalo dati dostojan opseg, ali ga uz to osloboditi različitih pojedinosti izrazito memoarnog značaja kojima Dedijerov tekst obiluje, a prikaz svakako produžiti do kraja 1945, kada je tek »borba za socijalnu revoluciju«, koja je unesena i u naslov toga dijela, dobila svoje završne oblike.

U izradbi historijskih sinteza pripada posebno značenje povijesti kulture. Autori je u ovoj knjizi nisu zapostavili, ali je svaki od njih odabirao podatke te vrste, uglavnom s područja umjetničkog stvaralaštva, po svom ukusu i neposrednom poznavanju. Ponegdje ti podaci daju dojam slučajnog pabirčenja iz druge ili čak treće ruke. Autorima, na žalost, nije uspjelo da povijest kulture uključe u općeniti tijek zbivanja. Takvo povezivanje različitih komponenata u historijskom razvoju, s ciljem jedne organske cjeline, u svakom je slučaju teško dostiživ ideal koji prelazi snage pojedinca, ali se teško može opravdati, npr., oskudni prikaz kulturne djelatnosti u doba Ilirskog pokreta, kada je ona ionako sva bila stavljena u službu nacionalne ideje, podižući temelje modernoj hrvatskoj kulturi. Sličan primjer daje pojava hrvatske Moderne na prijelomu stoljeća, ali od svega je u knjizi preostalo tek nekoliko olako nabačenih imena, među kojima ćemo, npr., uzalud tražiti ime — Vladimira Nazora (prvi put se spominje tek u vezi s NO-ratom!).

S obzirom na cjelinu knjige, koja je namijenjena širem krugu čitalaca u nas i vani, svakako je još potrebno upozoriti na jedan nedostatak koji ponekad znatno otežava mogućnost snalaženja u prošlim zbivanjima. Riječ je o nedosljedno upotrebljanim ili neobjašnjenim nazivima historijskih teritorija, koji se nedostatak, na svoj način, prenosi i na neke od priloženih karata. U prikazu ranoga srednjeg vijeka, npr., upotrijebljen je bez objašnjenja — a i bez opravdanog razloga — naziv »Krštena Srbija« za državu koja je, kako autor kaže, »srušena u drugoj polovini X veka« (40). Iako se spominje Bizantska Dalmacija, ona u tekstu nije pobliže označena, a na karti 6 (str. 39) imenom je Dalmacije »početkom XI veka« obuhvaćen sav teritorij koji je to ime dobio tek pod mletačkom vlašću u XVII i na početku XVIII stoljeća. Budući da se ime Dalmacije i danas upotrebljava upravo u tom opsegu, neupućeni čitalac može lako upasti u zabludu da taj pojam prenese u drevna vremena kad se u zaleđu dalmatinskih gradova tj. Bizantske Dalmacije nalazila matica hrvatske države. Bez objašnjenja ostala je i »Kraljevina Dalmacije i Duklje« iz kraja XI st., sa središtem »oko Skadarskog jezera«, što pometnju s pojmom Dalmacije čini još većom. U tekstu se pretežno govori o »slovenačkim pokrajinama«, koji naziv nameće netočan zaključak o slovenskom etničkom obilježju ne samo Kranjske nego i njemačkih dijelova Štajerske i Koruške.

² Ti su naslovi: 1. Uspon i pad srednjovjekovnih država; 2. Život i borbe u sklopu velikih monarhija; 3. Borba za nacionalne države i moderno društvo; 4. Putevi ujedinjavanja i borba za socijalnu revoluciju.

Međutim, pokušaji germanizacije u novije doba nisu više mogli osjetljivije pomaknuti graničnu liniju kompaktnog etničkog područja koja se uglavnom ustalila već nekoliko stoljeća prije. Osim toga, pojam pokrajine nema u austrijskoj povijesti neko uže regionalno značenje nego je izrazito političko-administrativne prirode, pa i po tom svojem sadržaju ne dopušta upotrebu u naprijed spomenutom smislu. Stanovite sumnje pobuđuje i pluralni oblik »sve srpske zemlje« kojim se — kako to, npr., pokazuje i karta 6 — može obuhvatiti i Bosna do rijeke Vrbasa. Druge je vrste zbrka koja je nastala s nedosljedno upotrebljavanim nazivom za Habsburšku Monarhiju. Njezino se službeno ime tijekom vremena doista mijenjalo, ali nikada nije bilo prepušteno samovolji i slučaju. Međutim, u ovoj se knjizi ona uglavnom naziva Habsburškim Carstvom odnosno samo Carstvom ili Carevinom ili Austrijom čak i nakon uvođenja dualizma 1867, a naziv Carstvo unesen je, štoviše, u tekst ultimatumima koji je Austro-Ugarska 1914. uputila Srbiji (str. 377)! Ako tome dodamo ime »cara Franje« (!) za Franju Josipa I, ili upotrebu imena Mađarske za Ugarsku do 1918, premda svi hrvatski državni dokumenti od Nagodbe 1868. dalje dosljedno govore samo o Ugarskoj, onda takvi propusti odražavaju nedovoljno poznavanje sadržaja, pogotovu državopravne prirode, koji se iza tih imena i naziva krije.

II

Teško je znanstvenim argumentima — i bez obzira na noviji razvoj međunarodnih odnosa — opravdati činjenicu da je Muslimanima u Bosni i Hercegovini obraćena tako mala pažnja kako je to urađeno u ovoj knjizi. Ako se mogu uvažiti teškoće koje bi, u skladu s naslovom knjige, nametnula obradba ne samo etnički jugoslavenskih naroda nego i drugih naroda i narodnosti na teritoriju današnje Jugoslavije, izuzimanje jedne, tako važne, komponente slavenskog življa iz cjeline jugoslavenske povijesti ne prinosi njezinu produbljenijem upoznavanju niti boljem razumijevanju današnjice.

Iako su autori nastojali da prošlost ostalih naših naroda prikažu u cjelini, koncepcija djela — kako sam to već u početku napomenuo — položila je težište na njihovu državopolitički najizrazitiju komponentu. Umjesno je, dakle, postaviti pitanje, da li su i kako autori uspjeli povijest hrvatskog naroda uklopiti u cjelovit prikaz jugoslavenske prošlosti. Budući da je ovo razmatranje od početka tako zamišljeno da se ne zadržava na svim pojedinostima teksta, ono uzima u obzir prvenstveno one podatke u kojima se odražava koncepcija cjeline a zatim one koji su, po mišljenju pisca, važni za što potpuniji prikaz hrvatske povijesti.

U prikazu srednjovjekovnog razdoblja, kojem su autori dali naslov »Uspom i pad srednjovjekovnih država«, veoma neprikladan za cjelinu južnoslavenske prošlosti od doseljenja do pada nekih od njih pod Turke, hrvatska je povijest ograničena na neke osnovne podatke kojima ponekad nedostaje oduži kontinuitet u razvoju. Uvažavajući potrebu da se štedi sa prostorom — koji, kako je već rečeno, nije ionako dobro raspodijeljen — ne možemo naći opravdanje za činjenicu da se, npr., u političkoj povijesti XII-XV stoljeća našlo mjesto samo za vladavinu Bribirskih knezova oko 1300, a da je u doba narodnih vladara (do 1102) unutrašnji razvoj, pogotovu kulturni, osim pojave glagoljaštva, jedva uzet u obzir. Ako se vlast hrvatskih vladara nad Bizantskom Dalmacijom, do Dimitrija Zvonimira potkraj XI stoljeća, svodi samo na »povremeno vladanje nad pojedinim gradovima« (41), odričući tu mogućnost i Tomislavu — što sve može biti predmet ozbiljne znanstvene diskusije — ne može se Bizantska Dalmacija izlučiti iz cjeline hrvatske povijesti, kao da je s njome ništa tješnje ne veže. Sav je dalji razvoj nesumnjivo pokazao da politička odvojenost nije dalmatinske gradove izolirala od hrvatskog

susjedstva i da je njihov unutrašnji razvoj, od demografske podloge, preko razmjene ekonomskih dobara, do umjetničkog stvaralaštva, neotuđivi dio hrvatske prošlosti. Na žalost, i ondje gdje pismena svjedočanstva isključuju svaku sumnju u to — riječ je o hrvatskim književnicima XVI stoljeća, od Marulića dalje — u ovoj se knjizi govori samo o »bujnom procvatu dalmatinske književnosti« (133), a pojedinim se književnicima pridaje samo atribut njihova rodnog mjesta.

Iako se dolazak mađarskih Arpadovića na hrvatsko prijestolje ne prikazuje ovdje kao rezultat neke državnopravne nagodbe — o čemu se suprotna mišljenja još uvijek sukobljavaju — ipak se ispravno konstatira da je u Hrvatskoj »samostalni državni razvoj nastavio da živi u oblicima državnog uređenja, u pravnom poretku i istorijskoj tradiciji« (47). Uza sve to, ova činjenica ne dolazi u daljem prikazu dovoljno do izražaja. Hrvatska se povijest od XII stoljeća utapa u povijest Ugarske. Na takav zaključak navodi već formulacija prema kojoj je Hrvatska 1102. »ušla u sastav Ugarske« (44) i da se njezin »samostalan državni život« odvija »u okvirima Ugarske« (47), a to se odrazilo i na priloženim kartama gdje se Hrvatska u pravilu niti ne spominje. Prema tome, čitalac ne doznaje da je Hrvatska jedina unutar »zemalja krune sv. Stjepana« sačuvala neka bitna obilježja svoje državnosti — od granice prema Ugarskoj preko staleškog sabora i vlastite vojske do posebne izvršne vlasti (hercega ili bana).

Društveni sukobi u hrvatskim zemljama, ubrajajući u njih i dalmatinske komune, kao i razvoj na hrvatskom selu, dobili su svoje mjesto tek negdje na rubu prikaza. Mislim da je »Historija naroda Jugoslavije« I bila u tome mnogo dosljednija i izdašnija. To vrijedi i za Dubrovnik, koji se doduše počešće spominje, ali se prvi podatak o njegovu unutrašnjem životu, i to privredi, pojavljuje tek na str. 98.

Podatak o ćirilici na hrvatskom tlu zadovoljava se konstatacijom da se radi o »tipu diplomatske minuskule« (84), ne pokušavajući da tu zanimljivu pojavu pobliže objasni. Uostalom, ni Poljički statut, pisan tim »arvackim pismom«, kako se ćirilica u njemu naziva, nije u knjizi spomenut, iako je jedan od najvažnijih pravnih spomenika na slavenskom Jugu.

Već je naprijed kao jedan od najosjetljivijih nedostataka ove knjige ocijenjen oskudan prostor na kojem je prikazano razdoblje od XVI-XVIII stoljeća. Ni tu nisu, doduše, prevideni osnovni događaji važni za ispravno shvaćanje hrvatske feudalne državnosti, ali je bitna sadržina tadašnje hrvatske povijesti ostala nedovoljno izražena, a upravo je ona odredila i sav njezin dalji tijek do današnjih dana. Turska je najezda razbila jedinstvo hrvatskoga etničkog prostora i hrvatska je diaspora XVI i XVII stoljeća ostavila za sobom tragove koji se više nisu dali izbrisati. Netočna je olako uopćena tvrdnja da se »hrvatski narod, pred osmanlijskim pritiskom, povlaćio prema zapadu i severu, da bi se posle hrišćanskih pobjeda vraćao u krajeve otete sultanu« (113). Osim tzv. druge kolonizacije istarskog poluotoka u XVII stoljeću, koja mu je odredila njegov današnji etnički sastav, a koja se u ovoj knjizi uopće ne spominje, te su seobe prouzrokovale velike i trajne gubitke u kontinuitetu etničkog prostora i znatno oslabile brojčanu podlogu hrvatskog življa. Ni Vojna Krajina, čiji je postanak najuže povezan s ovim promjenama, nije ovdje prikazana s onom preglednošću i točnošću kojom se odlikuju poglavlja o njoj u »Historiji naroda Jugoslavije« II. Već podaci o njezinu naselju ne daju ispravnu predodžbu o promjenama do kojih je u njemu dolazilo. Niti se može ustvrditi da su vojnici na području Krajine »mahom bili Srbi« (113), a nešto dalje nezgodnom stilizacijom napisati da je katolički živalj »u Slavoniji činio jednu trećinu, a u Hrvatskoj preko polovine« (159), niti je s pouzdanom utvrđenim činjenicama u skladu tvrdnja da su »Srbi Krajišnici bili neprijatelji plemstva koje je htelo da ih pretvori u kmetove« (166). Sukoba je, dakako, bilo različite vrste, što je i razumljivo, ali se, osim pitanja biskupske desetine koje je bilo najspornije, radilo o tome da li će krajišnici pristati da se kao ratnici, a ne kao kmetovi, uključe u

postojeći staleško-politički sistem Hrvatske. O tome najrječitije govori, ovdje previđeni, »Vlaški zakon« Hrvatskog sabora iz 1629, prema kojem bi »vlaški sinove«, »ako se [...] k orsagu dobrovoljno pridadu«, trebali da budu oslobođeni tlake i da »za kmete ne budu držani«.

Iznenaduje što u tekstu nije više pažnje obraćeno čestim zajedničkim istupima kmetova na imanjima hrvatske vlastele i susjednih krajišnika, kao i zajedničkoj borbi krajišnika, bez obzira na vjeru, protiv pritiska odozgo. Tako je i tzv. severinska buna krajišnika iz 1755. u tekstu tek ukratko spomenuta, premda njezin značaj najbolje ocrtaва presuda kraljeva povjerenstva prema kojoj je od stotine krajišnika preko šezdeset njih bilo katolika. Buna, pak, kmetova koja je 1755. izbila na poticaj tih istih krajišnika i koja je svojim zamahom prvi put potakla državnu vlast da odlučnije posređuje u proizvodnim odnosima na hrvatskom selu, potpuno je prešućena, kao i velika posavačka buna iz sredine XVII stoljeća. Uzme-mo li najzad u obzir i to da je najveća buna na hrvatskom selu iz 1573. opisana u ovoj knjizi dosta blijeđe i da, osim promjene u Gupčevu imenu, koja je unesena u bilješku, nije iskorišten ni jedan od najnovijih rezultata o razvoju feudalne rente i dubljim uzrocima bune, možemo zaključiti da su društveni razvoj i borbe, tako značajni za hrvatske zemlje u to doba, najblaže rečeno, zanemareni.

U prikazu kulturnog razvoja izostala su tri velika imena koja je hrvatski narod kao trajne vrednote unio u riznicu evropske obrazovanosti — Matija Vlačić (Flacius), Julije Glović (Clovio) i Andrija Medulić. Osnovne ideje Jurja Križanića, netočno označena starijim suvremenikom I. Gundulića (193), nisu vjerno iznesene, a njegovo glavno djelo, prvo te vrste u nas, nije uopće spomenuto. Ni Vitezovićevo značenje za dalji razvoj hrvatske kulture i rađanje nacionalnih ideologija u XIX stoljeću nije dostojno ocijenjeno. Za razliku od »Trogirana« Lučića, koji se spominje odmah nakon njega, Senjanin Vitezović je, izuzetno, ipak označen kao »hrvatski pisac« (193). Otpao je i Baltazar Adam Krčelić, iako njegove »Annuae« ne slušuju da budu prešućene.

Za razumijevanje posljednjih desetljeća u razvoju naših naroda, od raspada Monarhije 1918. do danas, svakako je odlučan ispravan pogled na proces njihova konstituiranja u moderne nacije u XIX stoljeću. Uza sve to što je to razdoblje do-bilo u ovoj knjizi dosta prostora i što je njegov autor — bez obzira na različite netočne podatke — izradio u cjelini tekst dovoljno zanimljiv i po koječemu originalan, prikaz hrvatske komponente u njemu ne može nas iz više razloga zadovoljiti.

Nema sumnje da je religija odlučno utjecala na konstituiranje srpske i hrvatske nacije i da je, u neku ruku, kako autor kaže, postala »vododelnica nacije (!) na srpskohrvatskom području« (235). Tu bi konstataciju trebalo, dakako, protegnuti i na bosansko-hercegovačke Muslimane — što autor nije učinio.

Međutim, njegova tvrdnja prema kojoj »ne samo da je zbog religioznog pokreta moderne jugoslovenske inteligencije bilo otežano integrisanje jednog jedinstvenog društva na osnovi zajednice jezika, nego je religija kroz ceo XIX vek davala okvir posebnih zajednica« (199), ne odgovara, ovako uopćena, stvarnom razvoju. Kako se vidi iz daljeg teksta, ta se tvrdnja odnosi samo na Srbe i Hrvate, pri čemu je autor primijenio dva nejednaka mjerila. Prema njemu, Karadžićeva je koncepcija o pripadnosti štokavaca srpstvu, bez razlike na vjeru, »ideologiju srpskog naroda snažno gurnula na evropski zapad preko tradicionalne granice pravoslavlja« (237). Tu »jezičku osnovu ideologije srpskog naroda«, od Dositeja Obradovića dalje, autor u svakom slučaju ocjenjuje kao izrazito progresivnu pojavu, iako je — na kraju krajeva — svjestan njezine historijske neispravnosti. »Jezička formula jedinstva«, zaključuje on svoje razmatranje o tome, »nije bila dovoljno realna i nužno je na mahove postajala učena predrasuda koja će u kasnijim deceni-

jama mnogo puta postati izvor zla, jer je zbog toga i s jedne i s druge strane celim oblastima nametano ime koje dotični narod nije priznavao kao svoje» (244). Taj je zaključak potpuno ispravan, ali on odudara od autorova postupka u pojedinostima. Svaki pokušaj, idejni ili politički, da se nacionalno jedinstvo Srba i Hrvata — pa i Muslimana u Bosni i Hercegovini — postigne pod srpskim imenom, autor kao da smatra nečim po sebi razumljivim, a u isto vrijeme žestoko osuđuje hrvatsko pravaštvo koje, po njegovim riječima, »pokušava da konstituiše čisto hrvatsku naciju, izdvojenu iz jugoslovenskih okvira« (311), iako je ona pod hrvatskim imenom težila za istim ciljem. Opravdanje za tu nedosljednu ocjenu autor nalazi u pretpostavci da je pravaštvo bilo »konzekventno katolički pokret« (311), potkrepljujući je samo jednim argumentom — vjerskim stajalištem E. Kvaternika. Nije pri tom uzeo u obzir da je Kvaternik 1864. imao na umu i onaj »hrvatski sistem za slučaj rezerve« koji bi u slučaju konačnog neuspjeha njegove velikohrvatske ideje trebao spasiti slavenstvo Hrvata, »ako bude nužda«, i pod srpskim imenom.³ Pogotovu se spomenuta pretpostavka autora lomi na glavnom ideologu pravaštva — A. Starčeviću.

Prema tome, u skladu s naprijed navedenim zaključkom autora, očekivali bismo da će on s posebnom pažnjom prikazati ilirizam, koji je zapravo jedini zastupao dosljedno zasnovanu ideju jugoslavenstva, ali ni to on, na žalost, nije učinio.

Ilirizam je, doduše, pogriješio što je za sve Južne Slavene smatrao neophodnim jedan zajednički književni jezik, a pogotovu je bio na krivom putu što je nastojao da ih ujedini pod jednim imenom koje u narodu nije živjelo. Prvo se može, između ostaloga, objasniti i odricanjem hrvatskih kajkavaca od vlastite književne tradicije, a drugo je poniklo iz veoma realne spoznaje da se zajednica Južnih Slavena, ma kakva ona bila, ne može postići pod bilo kojim od njihovih »rodoslovnih« imena niti njihovim negiranjem. A upravo je razvijenija nacionalna svijest u vojvođanskih Srba, i Vuka Karadžića napose, suprotstavila toj spoznaji težnju da se spomenuta zajednica, bez obzira na opseg, obilježi isključivo srpskim imenom. Pri tom su oni polazili od neistinite pretpostavke, koja je nesumnjiv trag ostavila i u autora i prema kojoj u »štokavskih katolika koji su se vremenom integrisali u hrvatsku naciju« (242) hrvatsko ime nije bilo poznato. Protivno Karadžiću, koji je 1836, na samom početku Ilirskog pokreta, tvrdio da tim štokavcima, i protiv njihove volje, ne preostaje drugo nego da se nazovu Srbima jer inače ne bi imali nacionalnog imena,⁴ tvorac je naziva »Slavo-Srbi katoličkog obreda«, P. J. Šafařík, 1842. i sam konstatirao da »narodno ime Hrvata daleko prelazi granice koje smo hrvatskom (tj. kajkavskom; J. Š.) narječju dodijelili.«⁵

Za ispravnu ocjenu katolicizma u procesu konstituiranja hrvatske nacije svakako je odlučna činjenica da se, osim nekih osamljenih i uzaludnih pokušaja, klerikalizam kao kulturni i politički pokret nije mogao u Hrvata razviti i da je upravo katoličko svećenstvo, od iliraca do štrosmajerovaca, bilo velikim dijelom jedan od glavnih nosilaca jugoslavenske ideje u Hrvata. Čak je i Mihovil Pavli-

³ E. Kvaternik, Promemorija princu Jérômeu Napoléonu. Preveo i predgovor napisao dr. Franjo Bučar, Zagreb 1936, 64/65.

⁴ V. S. K., Srbi svi i svuda. Kovčević za istoriju, jezik i običaje Srba sva tri zakona I, Beč 1849, 6.

⁵ »Iméno národní Chorvatův daleko za meze, od nás nářečí chorvatskému vytěné, zasahuje; [...] P. J. Šafařík, Slovanský národopis, 4. izd., Praha 1955, 69. Na drugom mjestu (61) Šafařík konstatira kao poznatu činjenicu da »zapadne grane koje pripadaju rimsko-katoličkoj crkvi ne upotrebljavaju ime Srbín« (... vědomot', že západní, k římsko-katolické církvi se přiznávající větve jména Srb neužívají [...]) Šafařík je potonji podatak unio tek u 2. izd. svog djela 1849.)

nović, ističući katoličanstvo kao jedno od bitnih obilježja hrvatstva, ostao dosljedan u svom tolerantnom odnosu prema pravoslavlju i ideji široke zajednice Južnih Slavena kao njihovu konačnom cilju. Čini se da je autor, govoreći o tome, uopće specifični slučaj Hrvata u Bosni i Hercegovini, gdje je svećenstvo doista odigralo važnu ulogu u konstituiranju nacije, iako je taj proces i ondje prveo uspješnom završetku tek seljački pokret braće Radića.

Težnja za uopćavanjem dovela je autora i do toga da politički razvitak u Hrvata nakon ukidanja feudalnih odnosa 1848. obilježi tobožnjim »mentalitetom pokornosti«, kojem je dodao i tobožnji »nedostatak demokratskih primera u celoj ranijoj historiji« i »stalno određivanje nacionalnih ciljeva iz historijskog prava i prošlosti« kao »glavni izvor« stranačkog »doktrinarstva« (303). Pri tom je čak porekao postojanje ma kakvih »narodnih pokreta« u Hrvata, osim u — jeziku historičara.⁶ Zar stalna uznemirenost hrvatskog sela od velikog ustanka 1573. do pokreta uoči revolucije 1848. proizlazi iz nekog »mentaliteta pokornosti« i nisu li sve te bune. više ili manje, već same po sebi, veoma rječiti »demokratski primjeri«? Nije točna ni tvrdnja o historijskom pravu kao »glavnom izvoru« političkih stranaka, ma koliko mu u konstituiranju hrvatske nacije doista pripada veliko značenje. Ilirski »Manifest hrvatsko-slavonskog naroda«, kojim se Sabor 1848. obraća svijetu, ističe na prvom mjestu prirodno pravo naroda, a ni idejni začetnici pravaštva nisu isključivo polazili od historijskog prava. Starčević je još uoči smrti, 1889, ispovijedao načela Francuske revolucije i veličao vladavinu Konventa,⁷ a ni Kvaternik, koji je zapravo dao pravaštvu njegovu historijsku podlogu, nije prirodnom pravu odricao načelnu prednost pred historijskim.

Spomenuti Manifest iz 1848, koji je potekao iz pera Ivana Mažuranića, svakako je uz Narodna zahtijevanja od 25. III i čl. XI Hrvatskog sabora najdosljednije domišljen i izražen program Ilirskog pokreta, ali mu autor, na žalost, nije uopće obratio pažnju. Međutim, bez analize tih tekstova — ma kako ona bila sažeta — taj se preporodni pokret ne može razumjeti. Mjesto da se negativni odnos srpske javnosti prema njemu pokušava opravdati tobožnjim nepovjerenjem »u delatnost iliraca koji se bore za narodni jezik, a kod kuće govore nemački« (242) — očigledan primjer autorova olakog uopćavanja! — i da se nekritički usvaja pretpostavka o tobožnjem »velikom uticaju Austrije, osobito katolicizma«, na ilirce, trebalo je prije svega jasno razgraničiti »slovstveni« ilirizam i politički »kroatizam«, kao što su to ilirci dosljedno činili. A pogotovu je trebalo politici iliraca za revolucije 1848. dati dostojno mjesto, kakvo joj po njezinu značenju i pripada. Čitalac ništa konkretno ne doznaje o »dalekosežnom programu preustrojstva Carstva na federativnoj osnovi« (251) koji je sadržan u spomenutom čl. XI i koji je od svih sličnih nacrtu bio tada najnapredniji jer je polazio od jezično-etničkog principa i, u skladu s njime, zamišljao također ujedinjenje Južnih Slavena unutar Monarhije na isto takvoj osnovi. Tako zasnovan program federalizacije Monarhije, u prilikama koje za neko bolje rješenje nisu još bile sazrele, zastupali su tada upravo najnapredniji političari ne samo u Hrvata nego i u vojvođanskih Srba i Slovenaca. Povezivati ga s »borbom južnoslovenskih konzervativnih snaga« (254) znači historijsku istinu žrtvovati neznanstvenim motivima.⁸

⁶ Nije dovoljno jasno na što autor konkretno pomišlja kada pored »opozicionih« političkih partija spominje »i one koje historičari nazivaju narodnim pokretima« (303). Taj se naziv upotrebljava u hrvatskoj historiografiji za događaje koji su obilježeni učešćem širih narodnih slojeva u gradu i na selu, npr. 1883. i 1903, a nikako ne za neke oporbene stranke ili njihovu djelatnost.

⁷ A. Starčević, Ustavi Francezke, Zagreb 1889.

⁸ To je neispravno mišljenje o negativnom odnosu tzv. »ljevice« iliraca (narodnjaka) prema pitanju federalizacije Austrije unio u hrvatsku historiografiju V. Bogdanov, Društvene i političke borbe u Hrvatskoj 1848/49, Zagreb 1949.

Dodamo li svemu što je o trećem dijelu »Istorije Jugoslavije« do sada rečeno i to da prikaz hrvatske povijesti, ni nakon revolucije 1848. nije u mnogim svojim pojedinostima točan a da su tako važni događaji kao što su djelatnost Sabora 1861, Hrvatsko-ugarska nagodba 1868. ili tzv. jugoslavenski kongres 1870.⁹ sasvim oskudno ili nepotpuno izloženi, moramo požaliti što će čitalac ove knjige steći o hrvatskom razvoju u XIX stoljeću neispravan dojam. Taj se nedostatak može utoliko teže objasniti što je hrvatska historiografija uspjela da u posljednja dva desetljeća stvori pouzdanu podlogu za dobar i cjelovit prikaz toga razdoblja.¹⁰

Nedovoljno poznavanje hrvatske povijesti značajno je i za prikaz XX stoljeća koje ispunjava 4. dio knjige. U tom dijelu, pisanom veoma neujednačeno, može se, doduše, naći i poneko dobro opažanje, ali u njemu ima neshvatljivih pogrešaka koje kulminiraju u podatku prema kojem je Narodno vijeće SHS — a ne Hrvatski sabor — 29. listopada 1918. prekinulo stoljetne državnopravne veze Hrvatske s Austrijom i Ugarskom (402). Pogreška ove vrste, samo na prvi pogled neznatna, dokazuje da položaj Hrvatske u sklopu Monarhije nije autoru uopće jasan.

Budući da tekst ovog dijela, kako je već u početku istaknuto, ima izrazito publicističko obilježje, u njemu se mogu naći i apsurdne tvrdnje, kao što je ona prema kojoj »u Radićevim istupima ima elemenata drevnog bogumilstva« (432) — autoru je čak poznato i neko »boguilsko shvaćanje istorije« (452)! —, ili ona kojom autor Frankovu »žuč protiv Srba« objašnjava njegovim »nehrvatskim poreklom« (371) tj. židovstvom! Od zanimljivo iznesenih podataka o ekonomici stare Jugoslavije znatno odudara prikaz kulturnog stvaralaštva u Hrvata, koji se sastoji od kojekakvo nabačenih imena i u kojem je bogati opus M. Krleže, s njegovim »intimusima« među vođama Partije (452) i nekim podacima memoarske prirode, predstavljen u svega nekoliko praznih riječi.

Opširan opis Narodnooslobodilačkog rata, koji u mnogočemu pobuđuje pažnju kao zanimljivo svjedočanstvo jednog učesnika, ali ne i znanstvenika, pretežno se ograničava na glavninu partizanskih snaga i njihovih borbenih akcija, spominjući tek poneki put i sasvim uzgred događaje u Hrvatskoj, iako su oni po mnogočemu presudno utjecati na cjeloviti tok Revolucije.

*

»Istorija Jugoslavije« nije namijenjena samo domaćoj čitalačkoj javnosti. Ona je, navodno, već prevedena na engleski jezik i nije isključeno da će se taj prijevod, možda, uskoro i pojaviti na svjetskom knjižarskom tržištu. Ocjena, koja se na ovom mjestu daje, ne govori u prilog takvom publicitetu. Naprotiv, iako se ne može smatrati potpunom — takva bi ocjena mogla po svom opsegu i sama postati čitavom knjigom —, ona ipak sadržava dosta argumenata koji, što se hrvatske povijesti tiče, nameću potrebu novoga, prerađenog i dopunjenog izdanja. Pitanje je, dakako, da li je to, s obzirom na cjelinu knjige, njezinu koncepciju i način

⁹ Prema autorovu prikazu (282), pripremni skup u Sisku održali su samo hrvatski političari iz Banovine koji su, kako on kaže, htjeli da ujedine Hrvatsku, Dalmaciju i Sloveniju »pa da kao federacija uđu u realnu uniju sa Ugarskom«. Međutim, na spomenutom sastanku sudjelovali su i slovenski političari, radi kojih je on i sazvan, a M. Mrazović, kao »duša priprema«, protivio se tada ideji realne unije s Ugarskom. Usp. o tome V. Ciliga, Narodna stranka i južnoslavensko pitanje (1866—70), HZ XVII, 1964, 108—111.

¹⁰ Rezultati toga rada uneseni su u »Povijest hrvatskog naroda 1860—1914«, Zagreb 1968, koju su napisali J. Šidak, M. Gross, I. Karaman i D. Šepić, a koju je M. Ekmečić i sam ocijenio u Jugoslov. istor. časopisu 1969, br. 3, kao »stabilnu osnovu za dalja naučna istraživanja i procjene« (88).

obradbe pojedinih njezinih dijelova, uopće moguće. U svakom je slučaju »Istorija Jugoslavije« dokazala da se cjelovita povijest naših naroda ne može pisati bez suradnje, u bilo kojem to obliku, onih stručnjaka koji su po svom znanstvenom radu pozvani da o prikazu prošlosti svog naroda donesu dobro obrazložen sud. Isto vrijedi, dakako, i za prikaz Narodnooslobodilačkog rata. Izdavač se u izboru recenzenata nije za takav put odlučio, a ni autori, čini se, nisu pomoć takve vrste smatrali poželjnom. Nadajmo se — a to nam jedino i preostaje — da će ponovni pokušaj takve sinteze, u interesu znanstvene istine i našeg zajedništva, ugraditi u temelje tog pothvata pouke koje »Istorija Jugoslavije« po mnogim svojim nedostacima nameće.

Jaroslav Šidak

J. STIPIŠIĆ, POMOĆNE POVIJESNE ZNANOSTI U TEORIJI I PRAKSI,
Zagreb 1972.

Premda je hrvatska historiografija još od vremena I. Kukuljevića i F. Račkog obilovala kako priložima i raspravama o različitim pitanjima iz pomoćnih povijesnih znanosti, osobito iz diplomatike, tako i njihovim praktičnim rezultatima (izdanja građe), ipak su joj dugo nedostajali dobri priručnici koji bi na jednostavan način uvodili početnike u studij tih disciplina. Važnost obje te vrste radova iz pomoćnih povijesnih znanosti gotovo je podjednaka. Ako stručnjak u praktičnom radu prije svega upotrebljava analitičke rasprave o pojedinim problemima, to je pri njegovu obrazovanju neophodan dobar, cjelovit udžbenik. Kao što je poznavanje pomoćnih znanosti važan preduvjet radu na srednjovjekovnoj povijesti, tako je instruktivan udžbenik najbolji način stjecanja tog znanja. Jednom riječju, priručnici iz pomoćnih povijesnih znanosti, kojima na primjer obiluje zapadnoevropska historiografija, važan su preduvjet i poticaj razvitku medievistike.

Donedavno su u nas prilike u tome bile povoljnije samo na području latinske paleografije. Još 1925. J. Nagy je objavio naš prvi priručnik iz latinske paleografije (*Nacrt latinske paleografije*, Zagreb 1925). Budući da je praktična vrijednost tog priručnika bila ograničena, jer nije bio opskrbljen bitnim preduvjetom za svaki paleografski studij — faksimilima, to je našim prvim pravim udžbenikom bila *Latinska paleografija V. Novaka* (Beograd 1952). Ona je, usprkos stanovitim nedostacima, poslužila generacijama povjesničara kao izvrstan uvod u studij latinske paleografije, tim više što su drugi, prilično brojni, radovi V. Novaka s područja latinske paleografije u stvari značili oblikovanje specifično naše paleografske škole. Nasuprot iznemesom, nismo donedavno imali gotovo nikakav domaći priručnik o diplomatiki i kronologiji (izuzevši preglede u Enc. Jug.), pa su naši povjesničari i arhivisti bili isključivo upućeni na strane udžbenike.

U posljednje doba opjedom smo dobili dva domaća udžbenika iz pomoćnih povijesnih znanosti. Najprije je 1966. S. Antoljak objelodanio priručnik, prvi u nas, koji obuhvaća sve najvažnije pomoćne discipline i to na makedonskom jeziku, pod nazivom *Pomošni istoriski nauki* (Skopje 1966), preveden 1971. na srpski jezik (*Pomoćne istorijske nauke*, Kraljevo 1971). God. 1972, pak, izašao je u Zagrebu priručnik *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi* (od J. Stipišića).

Udžbenik S. Antoljaka *Pomoćne istorijske nauke* široko je zasnovan. On se ne ograničava samo na klasične pomoćne discipline — paleografiju, diplomatiku i kronologiju — nego obuhvaća i sfragistiku, heraldiku, genealogiju i arhivistiku. Osim toga, u pregledu paleografije obuhvaćen je, uz latinsku, i razvitak grčke, glagoljske i ćirilske paleografije. Na taj način su na jednom mjestu okupljeni, doduše u sažetom obliku, podaci o svim najvažnijim pomoćnim disciplinama (osim

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

GODINA XXV—XXVI

1972—73

Redakcioni odbor:

IVAN KAMPUŠ
OLEG MANDIĆ
BERNARD STULLI
JAROSLAV ŠIDAK

Glavni i odgovorni urednik:

JAROSLAV ŠIDAK

Izdaje
Povijesno društvo Hrvatske
Zagreb